

До питання виникнення перших спеціалізованих виробництв промислового санітарного фарфору-фаянсу в Україні (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.): художні особливості

Вивчення керамічного виробництва України потребує розгляду промислових різновидів санфаянсу й – фарфору як з історичної і технічної, так і з художньої точки зору. Оскільки в мистецтвознавстві й історії дизайну ця тема досі лишилася нерозробленою, до цих пір не існує окремої дисципліни „Історія сантехніки” на факультеті силікатів у Національному технічному університеті „Київський політехнічний інститут” та на спеціалізованому відділенні сантехніки й водовідведення у Київському інституті цивільного будівництва. Нині жоден студент-технолог цих ВНЗів, як і інших столичних та регіональних вищих технічних шкіл, навіть ціла плеяда викладачів з багаторічним стажем не володіють інформацією, яку ми спробували упорядкувати вперше.

Поява наприкінці ХІХ століття висотних (переважно п’яти – семиповерхових) прибуткових будинків з типами квартир, подібних до сьогоднішніх, де є санітарні вузли безпосередньо в помешканні, вимагає великої кількості санфаянсу: розвиваються типи умивальників, клозетів (унітазів), пісуарів, біде, ванн, уривників (уриналів), раковин, тазів для вмивання тощо. Головним постачальником цієї продукції, що мала не тільки технічну, а й художню цінність, стає Волинь.

1885 р. Мойсей Шапіро поблизу залізниці заснував Полонський завод художнього фаянсу. На 1896 р. це виробництво за 18000 крб. було продане Айзику Фішеле Зусману, який володів ним до націоналізації. Маючи кошти, новий власник розширив фабрику. З 1897 по 1900 рр. асортимент складався виключно з фаянсового посуду. На 1900 рік вироблялося продукції на 70000 крб., при 80 чоловіках штату.

З 1901 р. відбулося перепрофілювання на сантехнічний фаянс, устаткування для якого, завдяки допомозі межигірського кераміка Д. Рубіна, частково було на іншому підприємстві А.Ф. Зусмана, Городниці (традиція виготовлення уриналів тут була започаткована в період Чарторийських у 1797-1814 рр.).

Згідно даних “Пам’ятної книги Волинської губернії за 1907 рік”, на полонській фабриці працювало біля 90 робітників при загальній сумі річного обігу в 73000 крб. Всі технологічні процеси виконувалися вручну. Вироби випалювали в одноповерхових горнах періодичної дії¹. Завод працював безперервно до 1914 р., з щорічним випуском до 5 вагонів готового товару. Не дивлячись на великі розміри окремих технологічно

*До питання виникнення перших спеціалізованих виробництв
промислового санітарного фарфору-фаянсу в Україні*

складних виробів, виготовляти які було надзвичайно важко, тим не менше отримували доволі якісну продукцію, що відповідала всім вимогам санкераміки: дзвін, білизна, чистота, міцність. До 1919 р. приватний завод, за умов досить примітивного устаткування для формування, при 150 робітниках випускав 2500 пудів готових виробів на місяць².

З огляду на наявність клозетів у Золочівському замку на Львівщині з XVII ст. та розповсюдження ванн на території Росії (втілені проекти архітектора О. П. Брюллова, типу ванної у „мавританському стилі” у Зимовому палаці, 1838-1839 рр., розтиражованих акварелями Е. П. Гау 1870 р., нині збірка Ермітажу³; ансамблі ванно-вбиральних кімнат фірми братів Млинарських з Москви, декор яких був єдиний для підлогової плитки, ванни, умивального столу, біде, унітаза з бачком, копія реклами останньої чверті XIX ст. є експонатом музею унітазів, м. Київ) у середині XIX ст., можна припустити, що крупноформатні, технологічно складні, з гнучими поверхнями, нестандартні санкерамічні форми, що спочатку дослідним шляхом виготовлялися способом ручного формування, і тільки ближче до межі сторіч – способом лиття, були різновидами банно-вбиральних гігієнічних виробів, зразками яких, з трансформованим дизайном, але досить усталеною, вже традиційною формою ми користуємося досьогодні.

Рід Шапіро має цікаву історію. В Часовому Ярі Харківської губернії (нині Донецька обл.) в останній чверті XIX ст. були відкриті другі в Україні, слідом за волинськими поблизу Полонного, поклади вогнетривів. Крім цього, тут було закладено 5 різновидів кар’єрів, з яких постачалися компоненти на всі лівобережні виробництва промислової кераміки: з видобутку піску, доломіту, глини, алебастру і гіпсу. Останній належав Б. В. Шапіро⁴.

Наприкінці XIX ст. австрійські піддані мали юридичне право на пріоритет у сфері керамічного бізнесу на землях, підпорядкованих Австро-Угорщині. З огляду на цей факт стає зрозумілим поява цілих родин, які, маючи певні привілеї, посідають окремі напрямки і очолюють ряд заводів промислової кераміки в Україні, зокрема, у фарфор-фаянсі та майоліці. Після занепаду галузі в кінці 1860-1870-х рр., починається етап відродження.

Заводи інколи одночасно випускали посудні, скульптурні та камінно-пічні вироби; фірми об’єднувались в „концерни”; розповсюджувались мережі родинного бізнесу. Так, одна з печей інтер’єру Києва кінця XIX ст. (житловий будинок по вул. Петрівській, 12), була викладена кахлями заводу А. Шапіро та Альперовича, що мав представництво у Києві⁵. Відомо, що інший Шапіро, Мойсей, протягом 1880-1889 рр. був власником Білотинського фарфоро-фаянсового заводу на Волині, колишнього Ф.(З.)Зусманівського (нині Житомирська обл.). А з 1889 до 1897 рр. володів Полонським заводом на Волині (нині Хмельницька обл.).

Сосовно братів Шапіро директор Славутського краєзнавчого музею С. Ковальчук наводить наступні дані. У XVIII ст. на Волині

розповсюджується хасидизм, одна з течій юдаїзму. Чільником єврейської громади хасидів стає рабин Дов Бер (1704-1772 рр., похований на славутському єврейському цвинтарі), з резиденцією від 1764 р. у с. Ганнопіль (нині Славутський район Хмельницької обл.). Ревним прибічником хасидизму був Мо(й)ше Шапіро, який 1792 р. заснував у Славуті найбільшу на теренах Росії друкарню єврейської літератури. Якість оздоблення книг була надзвичайно високою, культура виконання пов'язана зі спадкоємністю традицій рукописної і друкованої книги: містечко Славута було розташоване на відстані близько 30 км від Острога, книгодрукарська спадщина князів Острозьких і величезна бібліотека Острозької академії, першого в Україні навчального закладу вищого типу, були власністю князів Сангушків, меценатів-промисловців (бібліотека на 1893 р. складала 5000 томів різними мовами і архів від 1284 до 1792 р.)⁶.

Хасидська друкарня у Славуті, куди, замість Острога, було перенесено князівський палац у XIX ст., проіснувала до 1835 р. і була закрита у зв'язку з виникненням так званої „Славутської справи”⁷, в якій фігурували діти Мо(й)ше Шапіро – рабин Самуїл-Аба і Пінхас (прожили до 1860-х років). З 1860-х років відомими рабинами хасидів Волині стають Зусмани (Зусьмани): Зельман, син Мейера і Фелікс (Реб Фішеле), син Зельмана. У 1870-ті роки до керамічного промислового бізнесу долучається у Білотині – Полонному Мойсей Шапіро, у Білотині – Кам'яному Броді Зельман Зусман. За свідченням краєзнавця Рафаеля Шпізеля, Зусмани були найбагатшою родиною в Острозі⁸.

Один з братів Зусманів, Мойсей, ще 1861 р. купив у Острозі будинок, у якому розташувалася єврейська громада, офіс єврейського самоврядування міста і притулок для найбідніших єврейських родин. Того ж року було закінчене зведення окремого будинку громади, у зв'язку з чим у першій будівлі відкрито єврейську лікарню й аптеку. За статистикою на 1898 р. 4770 євреїв зверталися за амбулаторним і стаціонарним лікуванням, фінансову підтримку здійснювали брати Зусмани з дружинами, родини Л. Ландау й І. Черніцер, переважну більшість витрат перекривав добродійник Мойсей Зусман. Протягом 78 років (до 1939 р.) в лікарні безкоштовно лікували всіх, хто звертався за допомогою, незалежно від конфесії⁹.

Мойсей Шапіро, вірогідно, був нащадком Пінхаса Шапіро, оскільки відомо, що перший мав у Славуті паперову фабрику, а другий після сибірського заслання жив і похований у Славуті. Очевидно, після заборони єврейських друкарень на території всієї Росії 1836 р. (крім Житомира і Вільно), фабрику, яка спричинила царський наказ, було перепрофільовано на паперову. Принаймні, заснована 1818 р. фабрика згоріла у 1830-х рр., за даними краєзнавців С. та А. Ковальчуків, роботу паперової фабрики князя Р. Сангушка відновлено 1864 р., після реконструкції у машинне виробництво паперу (паперу для пакування цукру, покрівельного картону, обгорткового паперу, з 1912 р. після нової реконструкції – також

*До питання виникнення перших спеціалізованих виробництв
промислового санітарного фарфору-фаянсу в Україні*

цигаркового паперу ВЕРЖЕ). Паперова фабрика князя Р. В. Сангушка виробляла щорічно до 60000 пудів паперу. Орендарем до 1894 р., коли фабрика згоріла і збитки склали 92325 крб., виступає за архівними даними Гегель Шапіро¹⁰. Надалі орендарем виробництва з 90-130-ма працівниками стає М. Я. Шапіро, власник єврейської бібліотеки¹¹ (можливо, прямий нащадок, оскільки до російської паспортизації 1911 р. єврейські імена не відображають родинний зв'язок по чоловічій лінії: друге ім'я давалося по матері, третє – по бабусі, а наявність бібліотеки з літературою, яка випускалась до 1836 р. Мо(й)ше, а далі Самуїлом-Абою і Пінхасом Шапіро, не випадкова). Міщанин М. Я. Шапіро на 1904-й р. виступає власником заснованого 1898 р. князем Р. В. Сангушком Славутського тольового заводу (на 1911 р. при 12 робітниках випускалось продукції на 15000 крб.)¹², тобто був досить заможним підприємцем.

Принаймні орендар паперової фабрики у Славуті, неподалік Полонного¹³, М. Шапіро протягом 1880-1887 рр. виробляв фарфор і фаянс на Білотинському виробництві. Вірогідно, він знав власника Білотинської гончарні німця Лева, оскільки співпрацював з розташованими поблизу цукровими виробництвами Шепетівки і Клембівки¹⁴, куди постачав папір для фасування цукру. Спочатку завод виготовляв „різномедичний” посуд, для потреб лікувальних закладів Славуті, настінні прикраси і невеличкі вироби із фарфору для домашнього вжитку¹⁵ (мається на увазі госпфаянс). 1884 р. було випущено продукції на 70000 руб., 1887 р. на таку ж суму виготовлено фаянсу. Між 1887 і 1889 рр. завод у Білотині був зруйнований, оскільки М. Шапіро зміг перебраться ближче до залізниці у Полонному і перевіз туди обладнання¹⁶ (порахувавши економіку транспортних витрат на гуж, у цей час зробив подібний крок і М. С. Кузнецов на Харківщині, переїхавши з Вовчої Поляни поблизу Люботина до Буд, де містилося виробництво протягом 1868-1886 рр.¹⁷, оскільки залізнична гілка вибудувалась осторонь). Полонне сполучалося з Славутю залізницею, в Славуті жила родина і знаходився інший бізнес, а також існували крамниці, які збували аптечну, паперову, будівельно-технічну продукцію.

Головний профіль керамічного виробництва Мойсея Шапіро кін. XIX ст. в Полонному – новомодний санфаянс. Невдовзі після викупу підприємства А. Ф. (Феліксом) Зусманом, що володів заводом протягом 1897-1915 рр., воно спеціалізується виключно на фаянсі¹⁸ та фігурує з 1901 р. під назвою „Мануфактура санітарного фаянсу”¹⁹. Саме у час модерну 1910 р. зароджується і друге в Україні виробництво санфаянсу і кам'яних виробів Ушера Сігала у м. Славуті на Волині, нині Хмельницької області. Після евакуації підприємства у 1914-1915 рр. у Курськ та Москву замість 500 чоловік на фабриці 1917 р. працювало лише 57 робітників. За Ушера Сігала завод існував до 1918 р., поки власник не емігрував за кордон.

За статистикою 1927 р., до революційного перевороту Полонське виробництво випускало 30000 пудів санфаянсу на рік, Славутський санфаянсовий завод – 72000 пудів продукції на рік²⁰.

За даними довідника 1909 р. „Фабрично-заводські підприємства Російської імперії”²¹, під №307Б містилося оголошення, в якому фігурувало прізвище У. Сігала. До заснування заводу в Славуті він разом з відомими промисловцями А. Гуревичем²² та Е.Вінером входив до складу правління Акціонерного Товариства фабрики металевих виробів „Вавер”, заснованої 1900 р. Місцезнаходження цього підприємства – с. Качи-Дул, поштова станція Вавер Варшавського повіту; склад готових виробів розташовувався по вул. Трембицькій, 10 у Варшаві. Основний капітал цього підприємства, що спеціалізувалося на випуску „залізних ліжок всілякого роду”, нараховував 200000 руб., штат складався зі 120-150 співробітників. Підприємство було обладнане паровим двигуном у 55 кінських сил. Очевидно, закупівля складників для виготовлення продукції пов’язувала У. Сігала з Славутським чавуноливарним заводом князів Сангушків.

За іншою об’явою під №1385В, з якою найбільше була пов’язана доля У. Сігала на 1909 р., рекламувався скляний завод „Руда Опалин” з основним капіталом у 150.000 руб., що знаходився на однойменній поштовій станції Холмського повіту²³. Однак власник мав тут найманого директора Д.Язловського, а поштова адреса правління знаходилася в Одесі – на вул. Успенській, 50. Величезна фабрика була устаткована трьома паровими машинами у 94 кінські сили, кількість найманих працівників дорівнювала 500. Серед виробів підприємства з річним виготовленням на 300.000 руб.: скляний домашній посуд, прилади для освітлення, аптекарський і хімічний скляний посуд. Завод було закладено 1864 р.

Як відомо із публікації П.Жолтовського за 1959 р. „Художнє литво на західних землях України в XVII-XIX ст.”²⁴, – безстрижневі та стрижневі („пауки”) люстри, менойри²⁵, свічники, бра і ханукальні лампади, а також аптекарські металеві ступки найчастіше були пов’язані з потребами палацового побуту, православних храмів і синагог. Дослідник писав: „Основним матеріалом, з якого виготовлялись освітлювальні прилади, була мідь, латунь та зрідка олово. Відлиті деталі цих приладів обточувались на верстаті або оброблялись напильниками та шліфувались вручну. Виробництво освітлювальних приладів було пов’язане з токарним цехом, заснованим у Львові ще в XVI ст., хоч, безсумнівно, немало цієї продукції виготовлялось також ремісниками інших металообробних цехів”²⁶. Переважна кількість церковного металу, яка збереглася, має ознаки „єврейського бароко” (О. Ш.) з відчутним компонентом східного і мавританського забарвлення.

Ушер Мойшевич Сігал, онук міщанина єврейського походження з Летичева Моті Сігала, виходець з німецького Дармштадту, власник посудного та цегельного заводів в Одесі, каменолюмень і курорту „Аркадія”, дачі між Малим і Середнім Фонтанами за Ботанічним садом на березі моря, великих склепів посуду у зоні Порто-Франко, був купцем першої гільдії і меценатом: його коштом збудовано лікарню міста Гайсина, нині Вінницької обл.

*До питання виникнення перших спеціалізованих виробництв
промислового санітарного фарфору-фаянсу в Україні*

(у Гайсині й Немирові проживала частина родини Сігалів, інші члени родини лишалися у Дармштадті). Маючи академічну вищу освіту й навички технолога після закінчення Дармштадської Політехніки, Ушер Мойшевич впроваджував технології скляної та керамічної майоліки, секретами якої володів, на численних виробництвах: від Гусь-Хрустального (нині Владимирська обл., Росія) і склокришталевого заводу „Руда-Опалін” (Варшава, Польща) до Славутського фаянсового заводу (нині Хмельницька обл.).

Останній був відкритий на базі побудованого ще 1808 р. на власній землі князем Романом Владиславовичем Сангушком²⁷ Славутського чавунноливарного і механічного заводу. Викуплене у Сангушків 1864 р. (того ж року, коли було засноване і скляний завод „Руда Опалін”, власником якого став виходець з німецького Дармштадту У. Сігал) німецьким акціонерним промисловим товариством механічних і гірничих заводів „Лільполь, Рау і Лівенштейн” підприємство, 1908 р., в зв’язку з ліквідацією виробництва, було придбане У. М. Сігалом за 45000 крб. Місто знаходилося поблизу новоспорудженої залізничної гілки Київ-Брест-Варшава, на перетині двох старовинних торговельних шляхів, що йшли через Славуту: Київ-Чуднів-Полонне-Судилків-Заслав-Острог-Дубно-Радехів та Домбровиця (нині Дубровиця)-Сарни-Березне-Корець-Звягель-Житомир. Поруч, на території сучасного Славутського району, проходила дорога, що сполучала ці два великих шляхи: Межиріч-Корець-Берездів-Хлапотин /Красностав/-Славута-Заславль. Крім сухопутних доріг через найбільші мости, містами пролягав водний шлях по р. Горинь (якою діставалися Дніпра й по ньому – Чорного моря).

Поступово завод, який виготовляв вальцеві машини для фарфоро-фаянсових і скло-заводів, запчастини, механізми для паперових і текстильних фабрик, був перепрофільований на випуск госпфаянсу, передусім сантехнічного (з 1910 р.) і побутового. Частина заводських складів знаходилась в Одесі на вул. Успенській, 50 (нині вул. Чичеріна, споруда збереглася); в Москві у Златоустівському провулку (будинок Бахрушина); Варшаві на вул. Лешно, 6; у Могилеві-Подільському (нині Вінницької обл., богемський магазин Н. Зільбермана на 1914 р. – про що відомо з листування архіву Славутського фаянсового заводу). На 1910 р. славутське підприємство У. Сігала має назву скляного, фарфорового та фаянсового заводу.

Власник запросив технологів з-за кордону, переважно з Німеччини, зокрема, відомого на той час спеціаліста-кераміка Салимона. Набрив штат близько 300 чоловік, який очолив Саул Літінський, управитель Кам’янобрідського фаянсового заводу зі стажем 35 років. Він, а також його син Мойсей, який мав 12 років досвіду праці на Полонському санфаянсовому заводі, за рік організували випуск продукції. За три роки було зведено п’ять печей об’ємом у 321 куб. м, розширені формувальні майданчики. На Славутському фаянсовому виробництві впроваджена

унікальна для України технологія пластового формування (сухого пресування у форму) замість звичного ручного формування або лиття шлікера у форму. Сировина завозилася переважно з Німеччини. Глина і глей для капсулів видобувалися в окрузі: Романінах, Кам'янці, Полонному та Хроліні. Каолін постачався з Глухова від найкращого переробника – „Товариства Південно-Російського каолінового заводу А. Е. Адельгейма і К” глин Міклашевських-Скоропадських. Офіс заводу знаходився при станції Глухівці Південно-Західної залізниці (про що свідчить листування, за 1911 р., архів Славутського фаянсового заводу).

Порошкова маса розчинялася у відстійниках, пропускала через фільтрпреси, порційні коржі перероблялися на горизонтальній масо'ялці і далі вручну подавалися в гіпсові форми. Виготовлені частини потім склеювалися. Провадився подвійний випал: перший при температурі 1250⁰ С, другий – глазурування – при 1160⁰ С. Поливу застосовували свинцеву фритовану, яку отримували в готовому вигляді з Німеччини (розносили у відрах). Контроль за випалюванням провадився за конусами кераміка-технолога Зегера, доставленими, як і обладнання масозаготівельного цеху, з Німеччини. Обслуговуючий персонал печей був зобов'язаний суворо дотримуватися правил техніки безпеки і дисципліни, про що відомо з Правил внутрішнього розпорядку, які були додатком до розрахункової книжки на ім'я працівниці заводу Тетяни Поліщук за 1911 р. (нині зберігається у Славутському краєзнавчому музеї). Оскільки при вході до горновипалювальних приміщень на людях спалахували бушлати, а налагодження травмонебезпечного обладнання потребувало дотримання технічних вимог, робітникам суворо заборонялося виходити з своїх робочих приміщень. В цей час кількість робітників становила близько 300.

Для покращення технології 1912-1913 рр. було збудовано додатково 4 печі об'ємом по 267 кв.м (3 фаянсових й 1 порцелянову), освоєно випуск будівельного фаянсу і шахових столиків. 1913 р. було зведено піч №9 для випалювання фарфору і формувальний майданчик на фарфорову продукцію. Крім сантехнічного і господарського фаянсу, розпочався випуск електрофарфорових ізоляторів, посудин для рому та бальзаму, столових і чайних сервізів у стилі модерн. 1913 р. чисельність працівників зросла до 500 чоловік, продуктивність заводу – до восьми вагонів готових виробів на місяць. До Першої світової війни, протягом 1913-1914 рр. асортимент санітарних виробів складався з великих і малих рукомийників, пісуарів, унітазів, фонтанів, дитячої сантехніки. За свідченням нащадка У. М. Сігала²⁸, відомого теплофізика О. І. Сігала, який проживав у Києві, існував каталог продукції, який, на жаль, не зберігся. За цим преїскурантом асортимент посуду і гігієнічної кераміки був набагато ширшим.

З 1913 р. збереглася книга записів з деякими прізвищами співробітників. Там фігурують прізвища Влад. Краєвського, Тим. Казака, Подзюмчукова, Ад. Міллера, Манашека, Фран. Осемляка, Ром. Ляковського, Яворського,

*До питання виникнення перших спеціалізованих виробництв
промислового санітарного фарфору-фаянсу в Україні*

Холостояки, Шарц, Есмоніна, Кир, Харитонюка, Дин, Парфенчука, Мих. Ляковського, Єф. Гречі, Мар. Есмонт, Фр. Осешмок., Кутюка, Ант. Шиллера, Лиз. Линечука, Даши Сапрук, П. Петровича, Линевича, Єф. Есмонта, Ант. Міллера, Мар. Габрукової, Васильчукової, Шетепче, Ішук, Дм. Марчука, Степ. Захожій, Лошкевича, Леон. Ляковського, Ром. Ляковського, Лавренюка, Холостоцького, Дан. Парфенчука, Павловського, Ярошевського, Мих. Ляковського, Мих. Ляковського, Ватанькової, Мар. Есмонт²⁹, Дан. Парфенч., Влад. Царука, Соколовс., Никитюка, Малашека, Мих. Бирюковськ., Ватанька, Добнянська, Главацького, Кир. Геня.

31 серпня 1915 р. датовані бланки офіційної документації фабрики У. М. Сігала, за якими завод одержував високі нагороди на найбільших російських виставках. За даними родини, після одержаних нагород завод стає „поставщиком Двора Его Императорского Величества”. Це ставить виробництво У. М. Сігала в один ряд, вслід за Волокитиним і Межигір'ям, з постмезерівськими Городницею і Баранівкою, заводами Товариства М. С. Кузнецова. Ці підприємства віддзеркалювали найвищий рівень досягнень української промисловості в галузі художнього фарфор-фаянсу. Крім того, бланки мають зображення найбільшого в Україні заводу сантехнічної кераміки в Славуті початку ХХ ст., в асортименті якого переважали вироби для великих установ міста.

Фонтани у вигляді фестонованої пелюстки призначалися для мінеральної води, оскільки у місті була водолікарня і кумисолікувальний заклад князя Р. В. Сангушка для хворих на туберкульоз, катарі стравоходу, жіночі та неврологічні хвороби, виснаження³⁰, в яких оздоровлювалися близько 600 осіб щорічно (сезон тривав з травня по вересень). У лікувальні установи призначалися і шахи, якими розважалися приїзджі, кишенькові плювальниці для туберкульозників, асортимент чашок для мінеральної води, „губочних” чайників для напування хворих, всіляких „уток” і мисок для важкохворих, медичних слоїків, реторт, колб – на хімічні аналізи і мікроскопічні дослідження. Асортимент аптекарського і лабораторного начиння доповнювався скляними виробами, про що засвідчено у назві фабрики. Для кухні (тобто прообразів сучасних їдалень і ресторанів) завод У. М. Сігала виготовляв прекрасної якості столовий і чайний посуд вишуканої форми, оздоблений переважно деколями.

Ватерклозетні чаші різноманітних модерних фасонів ставилися на декорований, часто рельєфний, подіум; культура санітарно-гігієнічної кераміки була надзвичайно високою. Рельєфні білі унітази („біле на білому”), близькі до бельгійського варіанту Ар Нуво, виглядали як різноформатні вазы з рослинними стеблами і квітковими мотивами, виконаними у дусі декору корон і фризів північної кераміки епохи модерну. Ватерклозети, пісуари, рукомийники, фонтани оздоблювалися деколями і ручним розписом, аналогічними оформленню посуду. Ставлення до предметів туалету і омовінь було пієтетним, як до зручного модного нововведення. Вироби

оздоблювалися вензелями і торговими марками. На посуді двох трактирів міста малювали вензель „СЗ” – Славутський завод. Ексклюзивна маркірована сантехніка постачалася до Зимового Палацу й Павлово³¹.

Близько десяти предметів славутського санфаянсу з палацу князя Сангушка збереглося. Деякі форми клозетів були запозичені з Полонського виробництва. Принаймні, зразок з музею унітазів м. Києва, оздоблений маркою санфаянсової мануфактури А. Зусмана (Полонне), має маркований аналог, вироблений на конкурентному виробництві у Славуті (музей заводу). Очевидно, рельєфний повтор фабрики санфаянсу У. Сігала варто пов'язувати з Мойсеєм Літинським, співробітником обох підприємств. У розробці дизайну гігієнічної кераміки Славутського фарфоро-фаянсового заводу, присутні дві лінії. Одна пов'язана з клозетами системи „Унітас” і напрямком рельєфних чаш (іноді з ліпниною). Інша – з розписними або декорованими деколями виробами з гладкою поверхнею типу російського бренду другої половини ХІХ ст. „Брати Млинарські”, з використанням візерункового прорізування, кулястих форм.

В Україні розповсюджується мода на проектування кахляних ванн і кухонь. В західній частині країни розробки стилістики сервантоподібних, мисникоподібних „меблів-плит” (на кшталт стола-тумби, стола-груби з керамічним підстінком ззаду та вибудованою духовкою й вмонтованою плитою) пов'язані перш за все з виробництвами у Глинсько Юліана Захарієвича й Арнольда Вернера (біля Жовкви), старовинним фаянсовим центром, і керамічною фабрикою Івана Левинського у Львові. Варіанти дизайну ванних приміщень розробляв особисто власник підприємства – архітектор, фабрикант, меценат і естет. На цей час проектуванням вбиралень у східній частині країни займався інший видатний архітектор епохи модерну, „Український Гауді”, автор „Будинку з химерами”, кращих нетривіальних садиб і великих музеїв, банків, тощо – Владислав Городецький.

Примітки

1. Козак М. І. Матеріали з історії Полонського фарфорового заводу: Електронна версія. – 2007 р. – С.1.

2. Матеріали спецкомісії, надруковані як історія підприємств галузі для внутрішнього користування у вигляді нарисів Київфарфорфаянстресту 1927 року цілком зберігаються при Баранівському фарфоровому заводі. Машинопис. 118 с. вихідної нумерації (аркуші з історії Баранівки вирвані). – С.108-109.

3. Власов В. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. Т. V: Л – М. – СПб.: Азбука-Классика, 2006. – кольорова вклейка між СС. 448-449.

4. За матеріалами Промислового історико-краєзнавчого музею Часовоярського керамічного комбінату вогнетривів (Донецька обл.).

5. Шулешко І. Будівельна кераміка Києва кінця ХІХ – поч. ХХ ст. // Архітектура України. – 1991. – №4 (443), липень-серпень. – С.48.

6. Див. прим. 4 до попередньої статті автора в цьому ж збірнику.

*До питання виникнення перших спеціалізованих виробництв
промислового санітарного фарфору-фаянсу в Україні*

7. Див. прим. 5 до попередньої статті автора в цьому ж збірнику.
8. Шпизель Р. Еврейская больница в Остроге // Острозький краєзнавчий збірник: Державний історико-культурний заповідник м. Острога, Острозьке науково-краєзнавче товариство „Спадщина” ім. Князів Острозьких, Острозьке міськрайонне відділення Рівненського обласного краєзнавчого товариства. – Вип. 2. – Острог, 2007. – С. 139.
9. Там само. – С.140-143.
10. ЦДІА України. – Ф.442. – Оп.624. – Спр.4.
11. Там само. – С.46, 51, 60, 199.
12. Там само. – С.192.
13. Матеріали спецкомісії... – С.107-109.
14. Ковальчук С., Ковальчук А. Славути. Минувле і сучасне. – К.: „Вид-во „Київська правда», 2003. – С.37.
15. Матеріали, зібрані краєзнавцем Кам’яного Броду для музею селища. – С.2.
16. Матеріали спецкомісії... – С.103.
17. Большаков Л. Н. Рисунок на фаянсе. 2-е изд. – Харьков: Прапор, 1986. – С.12-13.
18. Козак М. І. Стаття „Полонський фарфоровий завод”: Електронна версія. – [2007]. – С.1.
19. Родионов А. М. Марки русского фарфора: Практическое руководство для собирателей. – К.: Издательский дом „Стилос”, 2005. – СС.89,92.
20. Матеріали спецкомісії... – С.29.
21. Фабрично-Заводские Предприятия Российской Империи. Под наблюдением Редакционного Комитета, состоящего из членов Совета Съездов Представителей Промышленности и Торговли. / Сост. инж. Л.К. Езиоранский. – СПб., дек. 1909. – [Без спл. пагинации].
22. Інший Гуревич Л. М. давав рекламу в оголошенні під №1187В про виробництво кераміки у Могильовській губернії (завод заснований 1880 р. з виробничою потужністю 22000 руб. на рік при 46 робітниках).
23. У Холмі за рекламою в оголошенні під №1179В знаходилася керамічна фабрика одного з найпотужніших виробників цегли для українського ринку Л. Рихерта (Рихерта) з основним капіталом 70000 руб. і виробничою потужністю 50000 руб. на рік.
24. Жолтовський П. М. Художнє литво на західних землях України в XVII-XIX ст. // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – Вип. V. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – С.136-159.
25. П. Жолтовський писав: „Для освітлення великих будинків, як наприклад синагог, використовували монументальні мідноліті свічники – менойри. Серед них були справжні шедеври. Ці грандіозні світильники досягали двох і більше метрів висоти і були розраховані переважно на дев’ять свічок. <...> Найстаршою з пам’яток цього роду є менойра синагоги в Погребищах. Зроблена вона була в останньому десятиріччі XVII ст. бідним, невідомо звідки прибувшим до Погребищ майстром Борухом” (За М.Берсоном // „Kilka słów o dawniejszych bożnicach w Polsce”. Spraw. kom. do badań hist. Sztuki w Polsce. – t. VI. – S.338-339). За даними П. Жолтовського, декорувались вироби з художнього металу переважно птахами, півнями, орлами, оленями, кінями, грифонами, левами, деревом життя, маскаронами, драконами, собаками // Там само. – С.143.

26. Там само. – С.137.

27. Славута була маєтністю князів Острозьких, після смерті останнього представника роду у XVII ст. поступово за шлюбними зв'язками переходить на початку XVIII ст. до князів Любомирських і Сангушків.

28. За даними на 03.11.2007 р., відомими з нашої розмови з Олександром Ісааковичем Сігалом, Ушер Мойшевич (Мошкович) Сігал похований на родинному кладовищі у Дармштадті, Німеччина.

29. Е(й)смонти після більшовицького перевороту складала династію потомствених фарфористів Баранівки // Харченко И. А. Фарфор Полесья. – К.: Техніка, 1984. – С.83.

30. 1904 р. у Славуті лікувалася Леся Українка, приїздив сюди на початку століття Михайло Коцюбинський, оскільки в місті проживав його брат Хома Коцюбинський з родиною. Див.: Ковальчук С., Ковальчук А. Славута. Минуле і сучасне. – К.: ВАТ „Вид-во „Київська правда», 2003. – 268 с., іл.

31. Там само, а також розмова з Олександром Ісааковичем Сігалом від 03.11.2007 р., за матеріалами з історії Славутського заводу санфаянсу.

Висловлюємо подяку за фахові консультації й допомогу у написанні даного матеріалу Козловській Людмилі Леонідівні (завідувач художнього відділу Державного історико-культурного заповідника м. Острога), Бондарчук Ярославі Віталіївні (доцент Національного університету „Острозька академія”, м. Острог), Козаку Миколі Івановичу та Олексенко Зінаїді Володимирівні (головний художник і провідний художник Полонського заводу фарфору й фаянсу), Ковальчукам Альбертині й Станіславу (науковий співробітник і директор Славутського краєзнавчого музею), Михайловій Раді Дмитрівні (старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, м. Київ), Олександрю Ісааковичу Сігалу та співробітникам Славутського заводу санітарної кераміки.